

rületén, bár a közvetett csapások — éhínségek, járványok — jártak a legsúlyosabb következményekkel. A demográfiai csökkenés azonban mégis „csak” 15—20% körül mozgott, változó területi intenzitással. Még ha a történések statisztikai táblázatai a pusztulás korlátozott mértéke mellett bizonyos fellendülést mutatnak is, a háborúban szenvedők, a túlélők jogosan ítélték e háborúk sorozatát a legszörnyűbbnek, amelyet valaha is átéltek. A háborúk rendkívüli elhúzódásának okát a szerző abban látja, hogy a reformációt és ellenreformációt követően kialakult helyzet alapvetően destabilizálta az államok közötti korábbi kapcsolatrendszerét. A háború egyik legnagyobb nyeresége éppen az, hogy a vallás és politika összefonódottságát meglazította és nagyjából fel is számolta. Nem kevésbé jelentős tényező volt, hogy a kormányoknak és hadseregeknek hiányoztak a politikai, katonai eszközeik a végső győzelemhez, még a legnagyobb veszteséggel járó ütközetek sem jelentettek döntő vereséget a vesztes fél számára. Az évtizedes harcok a „bellum se ipse alet” folyamatának elrettentő példáiá válhattak.

Könnyű feladat lenne szóvátni, elnagyoltnak ítélni az Erdély szerepét bemutató sorokat,

oldalakat. A futó említések oka mindennek előtt az, hogy Bethlen és Rákóczi György hadjáratai csak mellékhadszínterét jelentették — azt is csak rövid időre — az elhúzó háborúnak. A szerző eljárása Nagy Lászlót igazolja, aki már korábbi műveiben leszámolt a Bethlent övező hazai légvárakkal, így azzal is, miszerint Bethlen kezében lett volna Európa egyik legnagyobb és legpontosabban fizetett hadserege, s amelynek taktikája még Wallensteint is megtörte. Az Erdéllyel kapcsolatos bizonytalanságok további oka, hogy a magyar nyelvű szakirodalom használhatatlan maradt a szerző — és munkatársai — számára. Láthatólag csak Benda Kálmán egy tanulmányát (*European Studies Review*, 1978) használta, és csak udvariasságból említi — exempli gratia — Angyal Dávid 1928-as francia nyelvű Bethlen tanulmányát, Nagy László és Bitskey István kötetét. Addig is, míg a magyar kutatás eredményei — köztük Perjés — bekerülnek a nemzetközi kutatás vérkeringésébe, Geoffrey Parker munkájában értékeljük a nehezen hozzáférhető svéd, dán, holland és spanyol források és szakirodalom eredményeinek feldolgozását és közreadását.

Veszprémy László

KECSKÉS LÁSZLÓ

KOMÁROM, AZ ERŐDÖK VÁROSA

(*Zrínyi Katonai Könyv és Lapkiadó, Budapest, 1984. 232 o.*)

A Zrínyi Kiadó méltán népszerű „Magyar várak hadi krónikája” c. sorozatának egyik utolsó darabja, Kecskés László munkája, bizonyos mértékig mérőföldkőnek tekinthető e sorozaton belül. Ez a kötet a sorozat első olyan része, amely, ha csak részben is, de a jelenlegi országhatárokon túlra tekint, hiszen Komárom erődítményeinek egy része a mai Csehszlovákia területén fekszik, s csak az ezeknél később épült jobbparti erődítményeket találhatjuk a mai Magyarország területén. Öröndetesnek mondható tehát e kötet megjelenése, mert arra mutat, hogy könyvkiadásunk egyre inkább szakít azzal a szemérmes gyakorlattal, amely, a nacionalizmus elleni rosszul értelmezett harc jegyében, múltunk kézzelfogható és látható emlékeit csak a jelenlegi országhatárokon belül kereste. Bár nem sokára kezünkben tarthatnánk más olyan, Komáromhoz hasonló, vagy nála kisebb jelentőségű várak hadi krónikáit is, mint Arad, Temesvár, Nagyvárad, Pétervárad, Trencsén, Nyitra, Zólyom stb!

Kecskés László e munkájában nehéz feladatot tűzött maga elé, hiszen egy olyan erődítményrendszer történetét kellett bemutatnia, amely kilenc évszázadon át épült, amely szinte valamennyi magyar várnál több átalakításon ment keresztül, s amely a XVI. és XIX. század között, időleges szünetektől eltekintve, szinte mindvégig egyformán fontos részét képezte a magyarországi vár-, illetve erődrendszernek. Nehéz volt feladata azért is, mert a vár és az erődítmények története szorosan egybeforrott a város történetével, s így a szerzőnek meg kellett találnia azt az arany középszer, amellyel sem túl részletes, sem túl szűkszavú, sem túl bőbeszédű, sem túl semmitmondó módon ábrázolja a vár és a város hétköznapijait is. Kecskés László e buktatók szinte mindegyikét sikerrel kikerülte, s vállalt feladatát jól oldotta meg.

Tizenegy fejezetre tagolt könyvében általában arányosan mutatja be a vár és az erődítmények történetét a kelták korától egészen

napjainkig, meg-megállva a vár történetének fontosabb eseményeinél. Dícséretre méltó dolog az is, hogy az első fejezetben a komáromi településcsoport neveinek s azok változásainak is szentel néhány oldalt. Ezáltal jelentősen megkönnyíti a környékről kellő topográfiai ismeretekkel nem rendelkező olvasó eligazodását is a vár történetének különböző szakaszaiban. Örvendetes az is, hogy a vár és az erődrendszer egyes részeinek leírásánál mindig utal a jelenlegi földrajzi és utcanevekre, s így az olvasó egy jelenkori térkép segítségével is viszonylag jól tájékozódhat; szinte történelmi útikönyvet tarthat kezében. Érdekes, bár megnyugtató megoldással nem szolgáló fejezet az, amely Komárom nevének eredetével foglalkozik.

A honfoglalás előtti erődítményeket ismertető fejezetben a szerző elsősorban településtörténetet ad, s legérdekesebben a római korról foglalkozik. Logikusan szerkesztett előadásában kijelöli a brigetioi erőd helyét a római határvédelem rendszerén belül, majd bemutatja az erődítmény és a település mindennapjait, utalva a korszak jelentősebb eseményeire is. A kelta, illetve az avar vonatkozások leírása jóval szűkszavúbb, s elsősorban a régészeti emlékananyagot ismerteti, de ez az írott források hiányában érthető is.

A „Középkor — királyok kedvelt vára” c. fejezetben a szerző nyomon kíséri a település és a vár történetét a honfoglalástól Mátyás haláláig. Az a verzió, amely szerint Komáromot Ketel kabar vezér és fia, Alaptolma alapította, s így a település kabar eredetű, eléggé kérdésesnek tekinthető. Egyrészt azért, mert egyetlen forrása Anonymus XII—XIII. századi krónikája. Másrészt azért, mert Komárom már nem a gyepléve közelében feküdt, s így kevésbé valószínű, hogy egy katonai segédnépet, mint a kabar, ilyen kiváló természeti adottságokkal rendelkező helyen juttatott volna szállásterülethez a magyar törzsszövetség. Harmadrészt azért, mert a 16—17. oldalon közölt településnév-listában nem találunk a kabarokra utaló jelet, ellenben a Jenő és a Kér kivételével valamennyi magyar törzs neve előfordul. A nemzetségekről és személyekről elnevezett települések között ott található Lél, Bulcsú és Sur neve, ők viszont mint magyar törzsi vezetők vettek részt a gyászos emlékü augsburgi ütközetben. E listához még csak annyit fűznénk hozzá, hogy a Nándor — Lándor név véleményünk szerint nem személy-, hanem népnév, mégpedig a bolgárok régi magyar neve (pl. Nándorfehérvár = Alba Bulgarica).

A vármegye alapítása körül sok a bizonytalanság. Az első tényszerű adat 1037-ből származik, s a korábbiakra nézve csak a szokásos — és nem mindig megbízható — analógiák állnak rendelkezésünkre. Kételyeink még csak erősödnek, ha a Katapán-nemzetségről szóló részt elolvassuk. A terület első birtokosai eszerint a Keteltől, és fiától, Alap-

tolmától származó Katapánok voltak. Első okleveles említésük 1009-ből származik és egy Catapran nevű egri püspökre vonatkozik. A szerző által említett következő Katapán 1138-ban volt székesfehérvári prépost. A közben eltelt 130 évben a nemzetségről mit sem hallunk, Komárommal való kapcsolatokra pedig mindössze néhány, tudj'isten mikori eredetű helynévből következtethetünk. Azt kell tehát mondanunk, hogy amíg nagyobb számú forrás nem áll rendelkezésünkre, addig a szerző verzióját Komárom IX—XI. századi történetéről csak az egyik lehetséges megoldásnak tekinthetjük.

A tatárjárás idején Komárom sikerrel ellenállt az ostromló mongol hadaknak. Ez is arra mutat, hogy a XIII. század közepére már valóban jelentős erődítménnyé vált. Az azt követő évtizedekben pedig megindult a várossá létel útján. A szerző ezt követően foglalkozik a város történetében szerinte jelentős szerepet játszó Katapán-nemzetség történetével, de a várossal való kapcsolatukat egyedül a Koppánymonostor (Katapán monostora [?]) alapításán keresztül szemlélte.

Az Árpád-ház kihalását követően Komárom, hasonlóan a többi magyar városhoz, igyekezett úgy lavírozni az ország kiskirályai között, hogy közben megőrizze kiváltságait és anyagiág is gyarapodjon. Továbbra is jelentős erődítmény maradt, amit bizonyít az is, hogy Károly Róbert csak két hónapi ostrom után tudta elfoglalni. A Károly Róbert uralkodása és Mátyás halála közötti időszak, bár eseményekben nem szűkülődött, szintén a csendes gyarapodás időszaka volt. A szerző, örömteli módon, nem követi azt a helytörténetírói elvet, mely szerint a helytörténet körébe nem tartoznak bele az adott településen lejátszódott országos jelentőségű események, ha azok nem érintették alapvetően a település életét. De, mintha éppen a másik végletbe esne; így, minden élvezetessége ellenére is fölöslegesnek kell mondanunk azt az alfejezetet, amely elmondja a korona 1440. évi elrablásának történetét, csak azért, mert a koronát később Komáromban őrizték, illetve kiadatásáról is itt folytak a tárgyalások.

A leghosszabb (közel a könyv felét kitevő), s egyben legizgalmasabb fejezet a török háborúk korát mutatja be 1526-tól 1686-ig. A szerző e 160 év történetét a magyar történet egészébe beágyazva tárgyalja. Úgyesen és logikusan váltogatja a vár hadi krónikájáról, a vár életének mindennapjairól, a vár és a város viszonyáról szóló alfejezeteket. Fő forrásai Takáts Sándor munkái voltak (az e korszakra vonatkozó 65 jegyzetből 33 az ő műveire utal), s sikerült a nagy elődhöz méltóan olvasmányos és izgalmas módon bemutatnia a 160 év eseménydús történetét. A sajnálatos csak az, hogy kissé átvette Takáts Sándor történeteszméjét is. Ezért köztörténeti fejtegetéseit általában elfogult Habsburg- és idegenellenesség jellemzi, s így a közölt adatokból

levont következtetések nem mindig állnak logikai kapcsolatban magukkal az adatokkal. Félreértés ne essék, a recenzens nem habsburgizálást várt volna a könyvtől, csupán azt, hogy a szerző érthető, de nem mindig jogos érzelmi felhangjait mindig egyeztesse a tényekkel.

Így pl. már a 40. oldalon kijelenti, hogy „Szomorú nap Komárom történetében 1527. augusztus 9-e. Ekkor került a vár a Habsburgok kezére és az övék is maradt — a szabadságharc dicsőséges időszakát kivéve — négy évszázadon át”. Az 59. oldalon a Siralmas Panasz c. XVII. századi rópirat kapcsán megjegyzi, hogy „Komáromban és Győrben úgy építették meg a vár bástyáit és azokon úgy állították fel az ágyúkat, hogy a várost ugyanúgy löhessék és ronghassák, mint az ellenséget”. Ugyanakkor a vár és az erődítmények kiépítésének ismertetéséből kiderül, hogy ez elsősorban azért történt így, mert a város felől volt a legebezhetőbb a vár (pl. 66. o.). Szintén állandóan emlegeti a külföldi zsoldosok pusztításait, amiben természetesen igazsá van. Am ugyanekkor a magyar katonaságot e szempontból jobbnak tünteti fel, noha már 1569-ből megemlíti egy olyan esetet, amikor a magyar naszádosok sarcolták meg a Komárom környéki magyar falvakat (87. o.) és idézi az 1659. évi országgyűlés 24. artikulusát, amelyből kiderül, hogy a vár őrsége nemzetiségi különbség nélkül sanyargatta a lakosságot (47. o.). Pálffy Miklós 1584. évi főkapitányi kinevezését a következőképpen ismerteti: „A sok középszerű idegen várparancsnok után végre minden szempontból megfelelő ember került a komáromi vár élére” (92. o.). Pálffy Miklós tehetsége kétségbevonhatatlan tény, de a szerző adatai ezúttal is mást mondanak a vár addigi parancsnokairól. Így pl. Kielman főkapitány 1583. október 11-i szerepléséből szintén kiváló katonára következtethetünk. (91. o.) 1578-ban Gimesi Forgách István volt a vár főkapitánya, aki bizony magyar volt, s akit a szerző is jó katonaként jellemez (99. o.). Az 1627-ben megkötött és 1628-ban ratifikált szónyi béke utáni időszakból, 1629-ből közöl egy létszámadatot, mely szerint a komáromi vár őrsége mindössze 100 lovasból és 200 naszádosból állott, s így „nem nagyon vállalkozott portyázgatásokra” (124. o.). Ezután csak 1672-ből közöl létszámadatot (452 fő — 133. o.), de közben (128. o.) ismét megrója a vár német parancsnokait, mert azok „nem törődtek a környéket dúló török portyázásokkal”.

A vár költségeiről közölt adatok is ellentmondásosak. A 46. oldalon közölt adat szerint a komáromi vár egyévi személyes szükséglete 1554-ben 85 776 forint volt, az 54. oldalon található adat szerint viszont két évvel később, 1556-ban csak a naszádosok szükséglete volt 69 456 forint. A 66. oldalon közölt adat szerint a komáromi vár 1554—1557 közötti helyreállítási munkálatai 85 776 forintba kerültek, s ez a szám kísértetiesen megegyezik a 46.

oldalon a várőrség egyévi személyes szükségletéről közölttel.

A köztörténeti részekben is feltűnik néhány, régebbi keletű tévedés. Így pl. az 1566-os hadjárat ismertetésénél azt olvashatjuk, hogy „Gyula viszonylag könnyen megadta magát, Szigetvár azonban alaposan próbára tette a hatalmas török sereget” (84—85. o.). Gyula várát két hónapig védte Kerecsényi László, csaknem kétszer olyan hosszú ideig, mint Zrínyi Miklós Szigetvárt. Tévedés az is, hogy Miksa 100 000 fős serege „tétlenül szemlélte Szigetvár pusztulását” (85. o.), hiszen ennek ellene mond az is, hogy visszafoglalta Veszprémet, Pápát, Tatát és Gesztet (uo.). Természetesen nem kívánjuk feloldozni a császári hadvezetést Szigetvár felmentésének elmulasztása miatt, de tagadhatatlan, hogy Esztergom és Buda török birtoka miatt a Dunát nem használhatták volna hadtápvonalként, s egy ekkora hadsereg ellátását a török hódoltság területen való átvágás közben csak nehezen lehetett volna biztosítani.

Mindezek természetesen csak részletproblémák, s nem érintik a fejezet egészének színvonalát. Jó érzékre vall, hogy a szerző nem mondott le a kultúrtörténeti vonatkozások ismertetéséről sem, e szempontból Huszár Gál itteni tartózkodásának leírása figyelemreméltó.

A következő fejezet a vár és a város Rákóczi-szabadságharc alatti történetével foglalkozik. Komárom, hasonlóan az országnak csaknem minden jelentős erődítményéhez, nem került a kuruc csapatok kezére. Ennek megfelelően a vár és a város története e nyolc év alatt nem volt túl mozgalmas, s így a szerző is inkább Komárom megye történetével foglalkozik. Érdekes kultúrtörténeti adalék a Szentháromság szobor történetének leírása, hiszen az egyszerre őrzi a Rákóczi-szabadságharc és az 1710—1712-es pestisjárvány emlékét.

A szabadságharc befejezése után Komáromot is utolérte a magyarországi erődök sorsa: feleslegessé válván szép lassan leszerelték. Az azt követő közel másfél évszázadban Komárom városa végre kiaknázhatta előnyös fekvéséből fakadó adottságait, s a békeévek alatt gyors gyarapodásnak indulhatott. Az osztrák—porosz háborúk alatt ugyan ismét megerősítették a várat, de az 1763-as földrengés után a kincstár szükségtelennek ítélte helyreállítását, és árverés útján értékesítette az erődítményt. Az 1745-ben szabad királyi városi rangot nyert Komárom felvásárolta a vár épületeit. A napóleoni háborúk, különösen az 1809-es hadjárat hatására azonban a hadvezetés ismét felismerte a komáromi erőd jelentőségét, és megkezdte kiépítését. A város lakossága nagy hasznot húzott az újabb kisajátításokból is. Általában a Habsburg-hatalom és a város polgárságának kapcsolata 1745—1848 között, a szerző által közölt adatok szerint, felhőtlennek volt mondható. Éppen ezért kissé furán hat, az 1848-as események ismertetésénél a komáromiakat

ért „sok szenvedés és megaláztatás” említése (166. o.).

A recenziens bevallja, hogy legnagyobb érdeklődéssel azt a 40 oldalt böngészte végig, amely Komárom történetének legismertebb korszakával, 1848—49 eseményeivel foglalkozik. E fejezet fő forrásai, a jegyzetanyag tanúsága szerint, Szinnyi József naplója, Klapka György utolsó emlékirata és Breit József monográfiája voltak. Az események bősége ellenére a szerzőnek általában sikerült kiválasztani közülük a leglényesebbeket. Sajnos azonban itt is elég sok a tévedés, s mintha a szerző egy kissé kozmetikázni akarta volna Komárom 1848—49-es történetét. Így pl. megemlíti Kossuth október 19—20-i látogatását, de azt már nem, hogy a Kossuth által táborba vitt komáromi kaszások nem éppen dicsőségesen szerepeltek az október 30-i schwechati csatában. Kiemeli Mack József tüzér alezredes izzó hazafiságát és műveltségét (176. o.), de azt egy szóval sem említi, hogy 1849 áprilisában bűnös gondatlansága miatt Puky Miklós kormánybiztos lecsukatta, s augusztus végi szabadonbocsátása után néhány nappal Klapka ismét fogságba vetette, mert összeesküvést szőtt a vár feladása ellen. Téves néhány név írása is (pl. Jelačić, Knézich — Jellačić és Knézić helyett). Sajnálatos, hogy míg a törökkori részeknél a szerző gyakran ismerteti azt a szerepet, amit Komárom a magyarországi erődrendszerben illetve az egyes hadjáratok terveiben játszott, addig az 1848—49-es fejezetben ezt nem teszi meg. Igen életteli az ostrom hétköznapijainak bemutatása, s a csataleírások is jól követhetők. Érthetetlen viszont, hogy a kitörések sorából miért éppen az 1849. február 24-i ismertetése marad ki, jöllehet a kötet egyik képmelléklete is ezt ábrázolja, nem pedig az ostromgyűrű április 26-i szétzúzását. Tévedés, hogy az OHB azzal az utasítással küldte Komáromba Lenkey János és Guyon Richárd tábornokot, hogy „amelyik közülük előbb jut át az ostromgyűrűn, az veszi át a várparancsnokságot” (184. o.). Lenkeyt a *várórség*, Guyont viszont a *vár* parancsnokának nevezték ki, tehát Lenkeyt eleve Guyon alá rendelték (ugyanúgy, mint pl. 1849. júniusától októberéig Asserman Ferenc volt a várórség, Klapka György pedig a vár parancsnoka). Az osztrákok által szétlőtt hajóhíd pótlására készített talphíd építésében Thaly Zsigmond alezredes éppen nem irányító szerepével (186. o.), hanem távollétével tüntetett. 1849. júniusában a III. hadtest parancsnokaként Knézić már tábornok volt, s az őt felváltó Leiningen a hadtest vezetésének átvételekor már szintén az, nem pedig ezredes (190. o.). Az 1849. július 2-i csatában Görgei nem kardvágástól, hanem kartácszilánktól segesült meg (192. o.). Tévedés az is, hogy a szegedi összpontosítási parancsnak Görgei arra való hivatkozással nem tett eleget, hogy Haynau hadserege elzárta előle

az utat (193. o.). Görgei csupán azt jelentette a kormánynak, hogy július 3-a előtt nem tud elindulni, ha a Duna bal partján és a Vág mellett állomásozó csapatait is magához akarja vonni. A kormány parancsa, illetve az új fővezér, Mészáros Lázár utasításai az ellenében való áttörésre vonatkoztak, tehát Görgei éppen hogy betű szerint értelmezte azokat, amikor a Haynau elleni újabb támadást sürgette. A július 11-i csata leírásánál nem ártott volna megemlíteni, hogy Pikéth feladata nem az ágyúharc, hanem a lovassági támadás lett volna, s így a balsiker egyik oka éppen ő volt. Egyébként a tábornok nem lovashadosztályt, hanem az I., III. és VII. hadtest lovashadosztályaiból összevont lovashadtestet vezetett (194. o.). Görgei július 15-én Vácnál nem szenvedett vereséget, sőt, kiverte a városból az orosz csapatokat (195. o.). A várost csak július 17-én kényszerült feladni, de ekkor is sikerült kivonnia seregét az orosz túlerő szorításából. Kitérő az augusztus 3-i kitörés leírása, az viszont már tévedés, hogy a világosi fegyverletétel és a kisebb honvédecapatok felszámolása után „Már csak Komárom bástyáin lengett magyar zászló” (199. o.). A péterváradai várórség csak szeptember 7-én adta fel a várat. Tévedés az is, hogy a Klapka-légió bevetésére a königgrázi csata után már nem került sor (206. o.). A július 3-i csata után egy hónappal a Klapka-légió Trencsén megye területére lépett, de a cs. kir. csapatok ellenintézkedései és a lakosság közönye miatt csakhamar kiszorult az országból. Ez az akció volt egyébként Klapka és Kossuth elhidegülésének egyik oka is.

A következő fejezet az erődrendszer kiépítésének befejezését ismerteti 1850—1877 között. Jó lett volna, ha a szerkesztők egy ezt szemléltető részletes térképvázlatot is mellékelnek a kötethez, mert így a szövegrész sokkal követhetőbb lett volna.

Az utolsó előtti fejezet az 1918—19-es eseményekkel foglalkozik, különös tekintettel az 1919-es „fekete” május 1-én történetekre. Izgalmas leírást olvashatunk arról a megejtően szép, bátor és felelőtlen akcióról, amelynek során egy mindössze 1500—1700 fős csoport megkísérelte megszerezni az erődöt a csehszlovák csapatoktól. A Befejezés a város és a vár 1919-től napjainkig terjedő történetével foglalkozik röviden és lényegretörően. Az erődítmény egy része ma is laktanyaként funkcionál, más részeit múzeummá alakították át, végül egy része a város(ok) növekedésének áldozatául esett.

Kecskés László munkája, viszonylag könnyen korrigálható tévedései ellenére is, hű képet ad az erődök városának történetéről, azon városáról, amelynek történetéhez nemcsak Pálffy Miklós és Klapka György, de Huszár Gál, Csokonai Vitéz Mihály és Jókai Mór neve is fűződik.

Hermann Róbert